

MAANDBLAD VAN „OUD-UTRECHT"

VEREENIGING TOT BEOEFENING EN TOT VERSPREIDING VAN
DE KENNIS DER GESCHIEDENIS VAN UTRECHT EN OMSTREKEN

20 SEPTEMBER
1933

ONDER REDACTIE VAN:
G. A. EVERS

8e JAARGANG
N° 9

UITGAVE DER VEREENIGING. SECRETARIAAT: VAN SPELJKSTRAAT 20

HET QUASI-TRANSPORT INZAKE DE EERSTE OFFICIEELE SYNAGOGE VAN UTRECHT.

Over de synagoge van Utrecht, die in de middeleeuwen bestaan moet hebben, zijn geen mededeelingen, welke rechtstreeks op haar betrekking hebben, in documenten vastgelegd. De eerste berichten over het houden van joodsche godsdienstoefeningen', welke volgens den Portugeeschen ritus plaats vonden, dateeren uit het midden der 17de eeuw, de Spaansche en Portugeesche joden op een buitenplaats te Maarsen 1) bijeen kwamen. Deze godsdienstige samenkomsten wekten in die tijden natuurlijk de ergernis van den kerkeraad der gemeente Jesu Christi, zoodat in 1653 en 1655 tot Gedeputeerde Staten van Utrecht het verzoek werd gericht om deze sabbathvieringen enz. te verbieden. Wel werd aan dit verzoek voldaan, maar toch werden de joodsche bijeenkomsten oogluikend toegelaten. Dit duurde tot in 1718, toen de buitenplaats in andere handen overging.

De joodsche gemeente besloot toen tot den bouw van een synagoge over te gaan, maar nauwelijks had de kerkeraad kennis van dat voornemen gekregen, of hij wendde zich opnieuw tot de Staten van Utrecht. De joden zonden een contra-request, waarin zij hoofdzakelijk op de door hun godsdienst opgelegde plichten wezen en verzochten den bouw van een bedehuis wel toe te staan. De Staten, die juist pogingen aanwendden om het joodsche kapitaal voor deelneming aan de in wording zijnde „geoctroyeerde provinciale compagnie van commercie, assurantie, beleening en loterij" 2) te interesseeren bleken met het geval bijzonder verlegen te zitten. Zij benoemden een commissie van

1) Verdere bijzonderheden daaromtrent zijn te vinden in mijne opstellen in het Jaarboekje van het oudheidkundig genootschap „Niftarlake"; Uit het verleden der Portugeesche joden in de Vechtstreek (1920); Portugeesche joden te Maarssen en Maarsseveen in de 17de eeuw (1922); De oudste synagoge in de Vechtstreek (iJ27); De officiele organisatie der Portugeesche synagoge van Maarssen in 1764 (1929); De joodsche sabbathgrens van Maarssen en Maarsseveen in de 18de eeuw (1931).

2) Vgl. hoofdstuk IX mijner Hoofdstukken uit de geschiedenis der joden in Nederland (Zutphen, 1929) o.d.t.: De Portugeesche joden en de „provinciale Utrechtsche geoctroyeerde compagnie".

onderzoek, bestaande uit vier leden 'benevens de beide burgemeesters van Utrecht. Onderwijl hield de kerkeraad op eene beslissing aan, zoodat de Staten, evenals de joodsche gemeente, met den grootst mogelijken tact moesten optreden. Zoo zorgde het gewestelijk bestuur, dat zijn commissie nooit een rapport uitbracht, teneinde de bedoelde kapitaalsdeelname niet ongunstig te beïnvloeden, en de joodsche gemeente, dat de geleidelijke volvoering harer plannen niet door onvoorzichtig optreden naar buiten belemmerd werd. Daardoor was het noodzakelijk, nadat de kerkeraad er bij de Staten voor gewaarschuwd had, dat naar een geschikt erf voor een synagogegebouw werd uitgezien, om dat erf niet op naam van de joodsche gemeente te koop en uit hare gemeentekas te betalen. De eigendom werd dan ook op naam van twee harer leden gesteld en de koopsom uit haar armenkas voldaan.

De Staten konden ten slotte de stichting eener synagoge eo ipso niet erkennen, doch hebben in ruil voor de deelneming der Portugeesch-joodsche natie in het kapitaal der commercie-compagnie hunne bijzondere protectie der joden ten platten lande verleend, wat praktisch toch tot de door de joden gewenschte uitkomst heeft geleid.

* * *

Zoo hadden dan de omstandigheden de eigendomsoverdracht van het voor de inrichting der nieuwe synagoge bestemde perceel voorloopig tot een quasi-transport gemaakt. De daartoe verleende procuratie, ten overstaan van den Amsterdamschen notaris Cornelis van Agthoven opgemaakt, werd 28 April 1719 in het protocol van transporten, estimatia enz. van Maarsen ingeschreven. Daarbij verklaarde het gemeentelid juffrouw Sara Mendes d'Acosta, weduwe van zaliger Abraham Bueno de Mesquita (ten wiens huize de diensten vroeger waren gehouden), toen te Amsterdam woonachtig, te machtigen den mede-Amsterdammer sr. Moses Pereira jr., om de huizinge en tuin met opstal, beplantinge en bepotinge, genaamd „Vegtevoort", voor schout en gerecht van Maarssen op te dragen en kijwt te schelden aan Aron Nunes Henriques, alias Manuel Henriques, en Jacob Abarbanell, aan welke heeren het perceel voor f 2200.— was verkocht. Nadat het zgn. landsgeld, de 40ste penning, betaald was, vond de wettelijke overdracht der huizinge met toebehooren, zooals een en ander „regt tegens over" het huis van Manuel Teixeira jr., dat denzelfden naam droeg, gelegen was, plaats.

Blijkens de minuut der transportacte van 17 Mei 1719 had de verkoopster het perceel uit de nalatenschap van haren echtgenoot, in mindering van haar ingebracht huwelijksgoed en douairie verkregen en werd de volle en vrije eigendom daarvan nu op naam der twee genoemde Amsterdammers, die slechts 's zomers

te Maarsen verbleven, overgeschreven. Daarbij erkenden schepenen van Maarsen de overdracht van de huizinge, erve en tuin, genaamd „Klein Vegtevoort", op het Sant te Maarsen tegenover de hofstede van Teixeira, genaamd „Vegtevoort", gelegen, strekkende voor van den dijk tot den boomgaard toe, waaraan ten westen Francisco de Medina en ten oosten de heer Van Lockhorst te Meere van ter Meer belend waren.

* * *

Beide heeren waren dus in het wettig bezit van „Klein Vegtevoort", waarvan zij het huis aanstonds tot synagoge lieten inrichten, gekomen. En nadat de Staten in 1720 hunne bescherming aan de Portugeesche joden hadden beloofd, werd hier de eerste officieele joodsche gemeente van Het Sticht, onder den naam van „Neve Salorn" (= woning des vredes) gesticht. De synagoge, welke eerst verscholen lag, werd jaren later van den weg af zichtbaar gemaakt en in 1736, tijdens het bestuur van de joodsche leiders der Utrechtsche commercie-compagnie, geheel verbouwd en belangrijk vergroot. Niemand nam toen meer aanstoot aan de samenkomsten der joodsche gemeente, welker leden geziene inwoners van Maarsen waren en veel vertier in de plaats brachten.

Toen echter de koopers overleden waren, ontstonden moeilijkheden over de onjuiste eigendomsinschrijving van 1719, „Gecommitteerdens uyt de Portugeesche joodsche natie te Maarsen" wendden zich derhalve in 1768 „voor zigh en de verdere leden der gemelde Natie, behoorende tot de kerken aldaar" met een adres tot de Gedeputeerde Staten van Utrecht (lappen der resolutien van Ged. St. van 25 September en 7 October 1768 en protocollen van transporten en plechten van Maarsen van 24 Augustus 1769), waarbij zij uiteenzetten, dat het transport van 1719 eigenlijk voor rekening van de „gemeente der joodsche kerke" had plaats gevonden. „Klein Vegtevoort" was toen door haar aangekocht en betaald „met oogmerk omme hetzelfde ten diensten van de voorseyde gemeente tot een bidplaatse te doen appropieeren, zoo dat het ook 'zedes gevolgt is, nadat het de heeren Staten dezer provintie grasieuselijk beliefd hadde in den jare 1720 derzelver protectie aan de Portugeesche joodsche natie te verleenen". Ofschoon het pand daartoe „als nogh word gehouden. en dienende is", stond het echter in het register van Maarsen nog steeds ten name der „quasi kopers" ingeschreven. Om de zaak nu in den juisten toestand te stellen, waren zij met de kinderen en verdere erfgenamen van die inmiddels overleden heeren overeengekomen, om het perceel thans „te doen stellen op de naam van de waren eygenaars derselver, te weten van en. ten behoeve van de joodsche Portugeesche natie, behorende tot de kerken van Maarssen". Niettegenstaande zij wel begrepen „dat vermits in deze geen translatie van eygendom

re vera komt te geschieden" en er dus geen 40ste penning betaald behâ-efde te worden, zij „niet te min bedugt [waren] off niet el deswegens bij schout en gerechte van Maarssen speculatie U;Lt01.' zoude kunnen vallen en swarigheyd werde gemaakt, omme over zodanig gaasje transport te staan, alvorens hen gebleken was dat het voorseyde regt van den Lande [indertijd] was voldaan". Aangezien te voorzien was, dat vooraf speciale autorisatie van de Gedeputeerde Staten geëischt zou worden, verzochten zij vrijstelling van den impost van den 40sten penning, met machtiging aan schout en gerecht tot het doen van gerechtelijk transport en tot uitlevering van de daartoe naar rechtsbehooren gebruikelijke brieven. De Gedeputeerden hadden reeds het advies der Finantiekamer gevraagd en op haar aanraden besloten een nader advies van den betrokken ontvanger in te winnen, welk advies bij de lappen der resolutiën van 21 November 1768 is gebonden. De ontvanger concludeerde „dat uyt het geproduceerd gerechtelijk transport in doden 17 „dat 1719 van de huysinge, erve en thuyn bij requeste gementionneerd aan hem niet is gebleken, dat deselve gekogt is voor reekening van de toenmalige gemeente der joodsche kerke te Maarssen en dat het oversulks maar aan te merken soude zijn als een assumtie van de supplianten (die waar soude konnen wesen) dat die huysinge voor voorszeyde reekening soude sijn aangestaan".

Onderwijl was echter eene duidelijke, in rechten te aanvaarden verklaring over den indertijd gevolgden gang van zaken opgesteld. Op 21 Augustus 1769 was namelijk door notaris Dominicus Geniets te Amsterdam een acte opgemaakt, waarbij Mozes Alvares Bueno als erfgenaam van zijn vrouw Clara, het eenig nagelaten kind van Manuel Naties Henriques, verklaarde, dat het hem „wel is bewust en hem mitsdien ten volle bekend, toen het aan de Portugeese joodsche gemeente niet was gepermitteert een publicque kerk tot het waarnemen der godsdienst te hebben, als toen door de Portugeesche gemeente tot Maarssen uyt derzelver armecasse is gekogt zeker huys tot Maarssen en, hetzelfde is gesteld en getransporteert aan en op de name van voornoemde Manuel Nunes Henriques (zijn comparants voornoemd overledene vrouw vader) en van Jacob Abrabanel, en vervolgens dat huys alsmede ten kosten van de armecasse ... is vertimmerd en geappropriert tot waarneming en verrigting der godsdienst en dat voornoemde Manuel Nunes Henriques nogh mede voornoemde Jacob Abrabanel tot den aankoop en vertimmering van het voorszijde perceel uyt hun privé beurse daar toe niets hebben gecontribueert en zij mitsdien in effecte ook nimmer meer er eygenaars van dat perceel zijn geweest en het huys maar enkel en alleen om voorge-melde redenen aan hun is getransporteere.

Klaarblijkelijk had de ontvanger-adviseur der Staten kennis

van deze notarieel opgemaakte verklaring gekregen, want hij vervolgde zijn advies met een onverwachte wending door te betogen, „dat daartegen bij het informeren desen aangaande aan hem is te ooren gekomen, dat de koop dier huysinge inderdaad voor die gemeente is geschied, schoon genomen deselve niet was gesteld op haar naam, om reden dat deselve gemeente in den voorgemelde jare 1719 aldaar eerst maar in stilte en ooguiykende geweest snde, niet heeft durven vóór den tijd van de gratieuse protectie, dewelke door de heeren Staten deser provincie eerst in het volgende jaar 1720 aan haar is verleend geworden, eene huysinge ten hunnen behoefte gekogt met oogmerk om die in het vervolg tot een kerk te approprieren, op haar naam te laten stellen en daerom sich genoodsaakt heeft gevonden doenraels de namen van Aaron Nonnes Henriques alias Manuel Henriquesz en Jacob Abrabanel daartoe te gebruiken. Dat die reden aan den ondergezegde zoo plausibel is voorgekomen, dat hij van advis soude sijn, dat Uw edel aiogenden aan de supplianten haar versoek gratieuselyk zoude konnen accorderen"

Dit „favorabel advies" werd opgevolgd; bij resolutie van 7 December 1769 werd vrijstelling van den impost verleend en werden schout en gerecht van Maarsen tot het gevraagde gerechtelijk transport gemachtigd. Nadat Mozes Alvares Bueno daartoe procuratie aan den secretaris van het gerecht verleend had, kon eindelijk op 12 September 1770 de eigendomsoverschrijving plaats vinden en waren de mogelijke onaangename gevolgen van het quasi-transport van 1719 voor goed verholpen.

* * *

De synagoge van Maarsen is bij het verval van de Portugeesch-Israëlitische gemeente, welke voor een groot deel uit adellijke renteniers bestond, als gevolg van den in den Franschen tijd begonnen economischen achteruitgang, te niet gegaan; het gebouw werd in 1839 afgebroken. Het was de eerste officieele synagoge in de provincie Utrecht geweest, welker ontstaan en ontwikkeling tevens in nauw verband tot den maatschappelijken toestand der stad Utrecht zelve had gestaan. Die samenhang is veertig jaar later (in 1758) ook de reden der stichting van de synagoge der Hoogduitsche joden te Nieuw-Maarseveen geweest, die, gebruik makend van de officieele erkenning der Portugeesche kerk, daar nu volgens den eigen ritus een bloeiende gemeente durfden oprichten. Veel meer nog dan die der Portugeesche joden was de synagoge der Hoogduitsche joden het godsdienstig middelpunt van, de joden, die overdag wel binnen de wallen van Utrecht mochten handeldrijven, maar die er 's nachts niet mochten verblijven. Nadat hen echter sedert 1789 de vestiging binnen de stad was toegestaan, verliep allengs ook deze joodsche gemeente en werd ze voor enkele jaren (in 1926) opgeheven. De fraaie inventaris van haar bedehuis werd

toen naar het synagoge-complex aan den Springweg te Utrecht overgebracht, waar het zal blijven herinneren aan het weleer zoo bloeiende jodencentrum in de Vechtstreek, aan de eerste Israëlitische godsdienstgemeenschappen in Het Sticht,

JAC, ZWARTS,